

Dr hab. inż. arch. Jan Kurek
 Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego
 Wydział Architektury

Doświadczenie sacrum w architekturze

Artykuł prezentuje refleksje autora na kanwie jego podróży studialnych po Europie. Rozważania skupiają się tu głównie na rozumieniu i odczuwaniu pojęcia sacrum w architekturze. Rozumiane jako sfera świętości sacrum stopniowo zmienia swoje konotacje – tj. znaczenie nazwy. Łącznikiem przeszłości z terażniejszością jest wewnętrzna emocja, odczuwana indywidualnie lub zbiorowo w przeżywaniu architektury – nie tylko sakralnej.

słowa klucze: *sacrum, architektura, historia i współczesność.*

Sacrum

Z definicji *sacrum* to sfera świętości, wokół której koncentrują się wierzenia, obrzędy i praktyki religijne, a siedzibą *sacrum* może być wszystko – nawet zwykłe przedmioty, miejsca czy osoby. Właściwość tą można uzyskać lub utracić... Jedną z najwcześniej kształtujących się cech ludzkich stało się myślenie o sensie życia, które w ostateczności obraca się w sferze filozoficznej dotyczącej natury i sztuki, człowieka i jego osobowości oraz transcendencji i świętości

Sacrum i profanum

Pojęcia *sacrum* i *profanum* są odzwierciedleniem różnic w myśleniu i odczuwaniu świata, w którym żyjemy. *Sacrum* zaliczamy do świata duchowego i nadprzyrodzonego, a *profanum* to nasza cielesność, natura, codzienność, nauka i technika. Pewne typy przeżyć – nawet u ateistów – wywołują w nas zmysłowe i duchowe emocje, będące swoistym doświadczeniem mistycznym. *Sacrum* towarzyszy nam w życiu nie tylko stricte religijnym – to zwornik/łącznik między rzeczywistością a nierealnością. *Sacrum* i *profanum* nie jest jednoznacznie ustalonym napięciem różnic, ale dynamiczną współzależnością uczuć, poznań i działań człowieka. *Sacrum* przechodzi w *profanum* i odwrotnie – mamy więc do czynienia z przechodzeniem od zjawisk psychomentalnych, takich jak percepcja i postrzeganie, do zjawisk/zdarzeń subiektywnych i niewytłumaczalnych. Mamy więc do czynienia z przechodzeniem od stanów zwykłych do warunków i stanów szczególnych. Doświadczenie *sacrum* wykracza tu poza sferę zwykłą – percepcyjną, mieszczącą się w aparacie poznawczym człowieka i przetwarzanych przez jego umysł informacji.

Doświadczenie sacrum

Doświadczenie *sacrum* może wywoływać różne postawy. Z jednej strony mogą to być postawy emocjonalne/mistyczne prowadzące do ekstazy, z drugiej zaś zachowania oparte na chłodnym racjonalizmie i pełnej kontroli uczuć.

Przeżycie indywidualne – wrażliwość na sacrum – jest niezwykle ważne dla funkcjonowania jednostki. Wrażliwość indywidualna i zbiorowa kształtowała się od zarania cywilizacji, a celowi temu służyły przedstawienia plastyczne – malarstwo, rzeźba i architektura – począwszy m.in. od rysunków/rytów naskalnych i barwnych malowideł jaskiniowych. W tych plastycznych wizualizacjach i artystycznych interpretacjach twórcy w kolejnych epokach swobodnie/artystycznie przekształcali obiektywnie postrzegane informacje z otaczającego świata, tworząc jego dwu lub trójwymiarowe „repliki” i interpretacje. Badacze przyjmują przy tym, że podstawowe zasady funkcjonowania naszej psychiki były takie same w poszczególnych okresach naszego historycznego i materialnego rozwoju – tak np. w paleolicie, jak w Egipcie faraonów czy świecie helleńskim.

Wzrokowa interpretacja otaczającej przestrzeni jest odporna na wpływ czasu i podlega jedynie pewnym modyfikacjom w zmieniających się „ramach”/warunkach zewnętrznych w kolejnych epokach czy stylach. Niezmienna jest więc sfera uczuć – sfera naszej osobistej, humanistycznej wrażliwości. Świat wewnętrznych emocji jest tym, co łączy przeszłość z teraźniejszością w kulturze, będąc zarazem podstawą rozwoju jednostki i poszczególnych kultur.

Sacrum w architekturze

W architekturze sacrum odczuwamy jako harmonię form – tak na zewnątrz jak i w uformowaniu wnętrza i detalu, podporządkowanego sakralnym wymiarom całości (świątyni). Chrześcijaństwo odrzuciło helleńską – kosmiczną wizję świata, wprowadzając jego antropocentryczne widzenie, a człowiek skupił się na sobie samym. Kult wczesnego chrześcijaństwa nie potrzebował budynku do sprawowania liturgii – można ją było odprawiać wszędzie. Z upływem czasu środkiem zbliżającym do sfery sacrum stały się plastyka i muzyka, a w plastyce – formy i detal architektoniczny. Kształtowała się świątynna religijność publiczna oraz religijność indywidualna prywatnych – domowych i podróżnych kapliczek. Poganin modlił się kiedyś przed świątynią, zaś chrześcijanin oddawał Bogu cześć w jej wnętrzu – co powodowało coraz większy udział sztuk plastycznych w budowie świątyni i wieloznaczeniowej „budowie” sacrum.

Ryc. 1. XIX – wieczne wyobrażenie pogańskich obrzędów kultowych pod „świętym dębem” – świątynią i sacrum jest tu sama Natura

Źródło: <https://wielkahistoria.pl/prawdziwa-religia-slowian-w-co-wierzyla-nasi-przodkowie-w-swietle-nowych-badan>

Sakralizacja i desakralizacja sztuki

Dla człowieka średniowiecza granica między sacrum i profanum to granica między dobrem i złem, a świat przepelniony jest wartościami symbolicznymi. Poszczególne style architektoniczne realizowały określone porządki formalno-przestrzenne i zdobnicze, a w renesansie doszedł do tego jeszcze empiryzm poznawczy – m.in. Leonarda i Dürera – zaś absolutyzacja piękna związanego z człowiekiem uczyniła z niego miarę wszechrzeczy, sacrum samo w sobie¹. Reformacja dokonała w sztuce sakralnej przewrotu, odwołując się do skromności w formie i ograniczaniu dekoracji – przeżywanie sacrum z poznania wzrokowego przenosi się do naszego umysłu, do poznania pojęciowego. Najwyższą formą życia wewnętrznego jest myśl, mówi Hegel².

Postępująca w kolejnych wiekach desakralizacja sztuki sprawiła, że artyści zyskali większą swobodę twórczą, choć była ona często okupiona brakiem dotychczasowych mecenasów. Wyzwolona sztuka sama zaczęła nabierać cech sacrum – wyrażanego poprzez indywidualne dążenie do doskonałości i piękna. Poza dotychczasowymi, usakralnionymi tematami artyści zaczęli dostrzegać przeciętność przynależną dotąd do rzeczywistości – do profanum. Sztuka zaczyna się interesować pięknem, seksem, mocą a nawet nieokreślonością...

Przełom XX i XXI wieku jest dużym wyzwaniem dla twórców i odbiorców sztuki – w tym również sztuki sakralnej. Przeobrażenie polityczno-społeczne i eskalacja gospodarczej i kulturalnej globalizacji przewartościowują znaczenie i odczuwanie sacrum w naszym otoczeniu i życiu. Postępuje więc planowa profanacja przestrzeni dotychczas sakralnych – zawłaszczanych przez instytucje i funkcje artystyczne, bądź wprost komercyjne³. Kryzys bezideowości ogarnął także architekturę sakralną. Rodzi się więc pytanie: czy współczesny człowiek nie potrzebuje już dostojnej, pełnej symboliki i powagi oraz bogatej oprawy do percepcji i przeżywania wiary? Coraz częściej bowiem współczesne kościoły odchodzą od teologicznej wykładni Słowa Bożego – oczekują się, że projekt będzie łączyć symbolikę sacrum z ekologią i nowoczesnymi technologiami⁴. Po trwającym kilka dekad zachłyśnięciu swobodą w projektowaniu kościołów coraz silniej zaznaczał się język minimalizmu i formalnej syntezy. Przeciwwagą dla tych trendów były rzeźbiarskie formy i detale świątyń proponowane przez część twórców jak: Stanisław Niemczyk, Marek Budzyński czy Jerzy Uścińowicz, a niedościgłym wzorem jest tu pełna ekspresji żelbetonowa kaplica Notre Dame du Haut (1950-55) w Ronchamp le Corbusiera.

3

---

¹ A. Bańka, *Psychologia sacrum w sztuce i architekturze*, [w:] *Sacrum w architekturze i przestrzeni życiowej człowieka*, Seria: Zachowanie, środowisko, architektura (3), red. A. Bańka, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań 2005, s. 23.

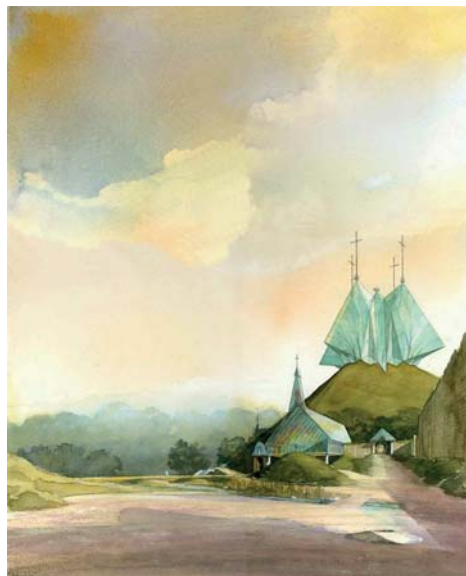
² Tamże, s. 26.

³ J. Kurek, *Laicyzacja sacrum, współczesna adaptacja świątyń do nowych funkcji*, „Przeźrenie i Forma” 2011, nr 15, s. 231.

⁴ J. Knap, *Architektura ducha*, „Wprost” 2000, nr 24.

Ryc. 2. Tychy, kościół
pw. św. Franciszka, rzeźbiarski detal
zaprojektowany
przez Stanisława Niemczyka
Fot. autora.

Ryc. 3. Marek Budzyński projekt „kryształowej” –
przejrzystej struktury nad świątynią Opatrzności Bożej
w Warszawie – Wilanowie

Źródło: Budzyński M., *Świątynia Opatrzności Bożej*,
[w:] M. Budzyński architekt sp. z o.o., *Świątynia
Opatrzności Bożej Wilanów*, Warszawa, [http://mbarch.pl/
swiatynia-opatrzności-bożej/](http://mbarch.pl/swiatynia-opatrzności-bożej/), [dostęp: 20.10.2020].

Ryc. 4. Białymstok, rzeźbiarska
bryła cerkwi pw. św. Jerzego –
proj. Jerzy Uścińowicz [7]

Źródło: *Cerkiew św. Jerzego w
Białymstoku*, [online w:] [http://www.garnek.
pl/alland/20492359/cerkiew-sw-gerzego-
w-bialymstoku](http://www.garnek.pl/alland/20492359/cerkiew-sw-gerzego-w-bialymstoku), [dostęp: 20.10.2020].

Ryc. 5. Ronchamp, kaplica Notre Dame du Haut
– pełna rzeźbiarskiej ekspresji żelbetonowa wizja
świątyni wg. proj. Le Corbusiera
(Charlesa-Edouarda Jeanneret-Gris)

Fot. autora 2005.

Ryc. 6, 7. Ronchamp, kaplica Notre Dame du Haut – pełna rzeźbiarskiej ekspresji żelbetonowa wizja świątyni wg. proj. Le Corbusiera (Charlesa-Edouarda Jeanneret-Gris)
Fot. autora 2005.

Ryc. 8, 9. Kraków os. Kalinowe, kościół pw. św. Józefa (proj. Jan Kurek i Zofia Łuczyńska)
– próba godzenia pierwiastków tradycyjnych i współczesnych
Fot. autora.

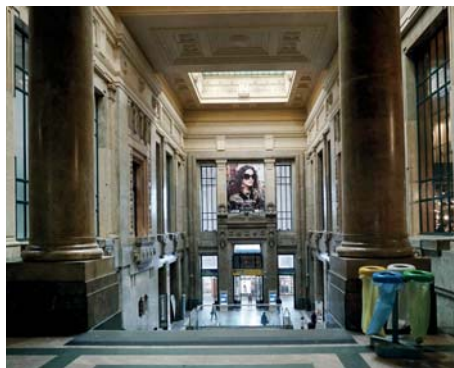

Ryc. 10. Bergamo, monumentalna architektura miejskiego placu to swoista katedra bez sklepienia
Fot. autora.

Ryc. 11. Mediolan pasaż handlowy – jako współczesna bazylika
Fot. autora.

Ryc. 12. Mediolan, katedra – symbol monumentalizmu i boskiej mocy
Fot. autora.

Ryc. 13. Mediolan, dworzec kolejowy – monumentalizm „katedralny”
Fot. autora.

Ryc. 14. Padwa, aula – średniowieczna przestrzeń usakralniona – „świątynia nauki”
Fot. autora.

Ryc. 15. Verona, dziedziniec tzw. domu Julii – „świątynia” i natchnienie pokoleń zakochanych
Fot. autora.

Wnioski

Pomimo wielowiekowych przemian w architekturze sakralnej sacrum jest jej immamentną częścią. Także niektóre obiekty świeckie – dzięki jakości oraz lapidarności form i sile ich przekazu – zyskują moc oddziaływania porównywalną z wrażeniem-emocją wywołaną przez świątynie. Architektura jest odzwierciedleniem trendów i zmianom w obyczajowości danej społeczności, stopniowo też i odczucie sacrum – swoistej wyjątkowości – przenosimy na silne formalnie budowle nieświętynne, niewiążące się bezpośrednio z przedmiotem wiary. W starożytności najważniejszym miejscem miast rzymskich było *forum* – centralny plac, rynek, obudowany świątyniami i budowlami publicznymi; tu odbywały się sądy, a kupcy mieli swoje stoiska. Jedną z budowli przy forum była bazylika, pełniąca rolę targowo-sądową. Aby lepiej doświetlić wnętrze środkowa

część bazyliki (nawa) była wyższa i posiadała okna. Z czasem forma ta została przejęta przez bazyliki chrześcijańskie, a pierwotne funkcje (handlowe) przejęły budowle pasaż (fr. *passage*) łączące przejście piesze z sąsiednimi budynkami/lokalami handlowymi i zadaszone – zwykle przeszklone. Kilkukondygnacyjne obiekty handlowe nazywamy coraz częściej galeriami. Pasaże i galerie handlowe łączą współcześnie różne funkcje – czasem także sakralną w postaci kaplicy, ale ich forma architektoniczna czynią z nich nieomal świątynie komercji. Podobne emocje budzą inne budowle świeckie, takie jak np. teatry, stadiony sportowe czy lotniska, będąc emocjonalno-duchową konkurencją dla świątyń w klasycznym rozumieniu. Tworzą one własne rytuały, mity i symbole, a emocje i duchowe zaangażowanie nadają przecież naszemu życiu dodatkowy sens.

Bibliografia

- Bańka A., *Psychologia sacrum w sztuce i architekturze*, [w:] *Sacrum w architekturze i przestrzeni życiowej człowieka*, Seria: Zachowanie, środowisko, architektura (3), red. A. Bańka, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań 2005.
- Budzyński M., *Świątynia Opatrzności Bożej*, [w:] M. Budzyński architekt sp. z o.o., *Świątynia Opatrzności Bożej Wilanów*, Warszawa, <http://mbarch.pl/swiatynia-opatrzności-bożej/>, [dostęp: 20.10.2020].
- Cerkiew św. Jerzego w Białymstoku, [online w:] <http://www.garnek.pl/alland/20492359/cerkiew-sw-gerzego-w-białymstoku>, [dostęp: 20.10.2020].
- Knap J., *Architektura ducha*, „Wprost” 2000, nr 24.
- Kurek J., *Laicyzacja sacrum, współczesna adaptacja świątyń do nowych funkcji*, „Przestrzeń i Forma” 2011.
- Janicki K., *Prawdziwa religia Słowian. W co wierzyli nasi przodkowie w świetle nowych badań?*, <https://wielkahistoria.pl/prawdziwa-religia-slowian-w-co-wierzyli-nasi-przodkowie-w-swietle-nowych-badan>, [dostęp: 20.10.2020].
- Witczak R., *Sacrum i architektura rzeczywistości*, NOT, December 2/2018, w: <https://myslkonserwatywna.pl/witczak-sacrum-i-architektura-rzeczywistosci>, [dostęp: 20.10.2020].

The experience of the sacred in architecture

The article presents the author's reflections on the canvas of his study trips around Europe. The considerations here focus mainly on understanding and feeling the concept of the sacred in architecture. Understood as a sphere of holiness, the sacred gradually changes its connotations – i.e. the meaning of the name. The link between the past and the present is internal emotion, felt individually or collectively in experiencing architecture – not just sacred.

keywords: *sacrum, architecture, history and the present day.*

Recenzowała dr hab. Ewa Klima, prof. PŁ